

**SURXONDARYONING JANUBIY TUMANLARIDA TARQALGAN YOG‘OCH
ZARARKUNANDALARINING BIOEKALOGIK XUSUSIYATLARI**

*Termiz davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya (zoologiya ixtiyologiya gidrabiologiya)
mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

Jo‘rayeva Sevara

*Toshkent Nizomiy nomidagi pedagogika
universiteti dots. B.F.N P B. Xaydarova*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yo‘g‘och zararkunandalari, ularning Surxondaryo viloyatidagi turlari, ular sistematikasi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar. yo‘g‘och, po‘stoq, pronotum, elitra chiziqlar, diptera, uy qo‘ng‘izi, lichinka, Stratiomyidae, Ksilofag-hasharotlar, Coleoptera, Tyan shan.

Entomologiyaning yovvoyi tabiatiga kirmaslik uchun biz quyidagi qoidani eslaymiz: yog‘och tuzilmalar uchun asosiy xavf - bu yog‘och bilan oziqlanadigan va unda harakat qiladigan hasharotlar zararkunandalarining lichinkalari. Yog‘ochga etkazilgan zararining ko‘rinadigan qismi sudralib chiqqan kattalardir. Yog‘ochni lichinkalar bilan yuqtirish ham daraxt kesish bosqichida (infektsiyalangan o‘rmon harakatga kelgan) va to‘g‘ridan-to‘g‘ri qurilish maydonchasida, uy qurish jarayonida sodir bo‘lishi mumkin. Ular po‘stloqli qirrali va qirrali yo‘q taxtalarni bir qoziqda saqlashgan. Yoki po‘stlog‘ini tozalash jarayonida u allaqachon tugagan taxtalar yonida to‘plangan edi, garchi qoidalarga ko‘ra, qobiqni yoqish kerak. Po‘stloq qo‘ng‘izi umrining ko‘p qismini po‘stloq ostida o‘tkazgani uchun o‘z nomini oldi. Urg‘ochi po‘stloq qo‘ng‘izning boshi keskin qavariq, erkaklariniki esa botiq, pronotumda qo‘ng‘izlarning tishlari va tuberkulyarlari bor. Orqa shakli to‘rtburchak, cho‘zilgan, deyarli sharsimon. Elitra chiziqlar yoki tarozilar bilan zich qoplangan. Katta yoshlilarning tanasi jigarrang, boshi deyarli qora. Po‘stloq qo‘ng‘iz lichinkasi oppoq, oyoqsiz, qurtsimon. Avvalo, qobiq qo‘ng‘izi zaif va kasal daraxtlarda yashaydi va bunda u sog‘lom o‘simlikning hidini zaiflashgan hiddan ajrata oladigan ajoyib hidga ega. Ildiz tizimi shikastlangan mevali daraxtlar, qobig‘idagi yoriqlar, tanasi yoki shoxlaridagi yaralar, shuningdek, yangi joyga ko‘chirilgan ko‘chatlar va daraxtlar qobiq qo‘ng‘izlari uchun o‘lja bo‘lishi mumkin. Po‘stloq qo‘ng‘izining daraxtga o‘ralganligini po‘stloqdagi mayda teshiklardan, saqich tomchilaridan taxmin qilish mumkin. mevali daraxtlar va ignabargli daraxtlardagi smola izlari. Yangi yog‘ochdan qurilgan yangi uy - qo‘ng‘izlar uchun "tidbit". Yog‘och quriganida uning namligi pasayadi, u qattiqlasha boshlaydi va qo‘ng‘izlar uchun jozibadorligini yo‘qotadi. Qo‘ng‘izlarning (aniqrog‘i, ularning lichinkalari) faoliyati xavfi, agar ular (dizayndagi xatolar tufayli) xavfsizlik chegarasiga ega bo‘lmagan tashuvchi nurni chiqara boshlasa bo‘lishi mumkin. Uy qancha uzoq tursa, undagi xatolar shunchalik kam bo‘ladi. Asosiysi, yog‘och chirimaydi, mog‘orlanmaydi yoki nam bo‘lmaydi, chunki bunday

sharoitlar yog'och zararkunandalarini jalb qiladi. Yog'ochni kemiruvchi hashoratlar ko'pplab topiladi,

Diptera (Linnaeus, 1758) ikki qanotlilar turkum vakillarining bugungi - kunda 160 mingdan ortiq turi aniqlangan. Tanasi har xil katta qismi ko'pincha sharsimon, ko'krak bilan ingichka bo'yin orqali bi harakatchang bo'ladi. Ikki qanotlilarning bosh qismi harakatch og'iz organi xartumcha shaklida joylashib, so'ruvchilik xususi Lichinkalari oyoqsiz shaklda qurt holida, g'umbagi esa joylashgan bo'ladi. Stratiomyidae oilasi harakatsiz chivinlar toif jahonda 380 avlod, 2700 turni tashkil etadi. Joylari har xil hududlarda, asosan batqoqlarda, nam tuproqli chirigan daraxt po'stloqlari ostida ko'plab uchrashadi

Ksilofag-hasharotlarning tabiiy holatda biologik xususiyatlarining saqlanishi, dinamik tengligi ikkita davlatga (Qozog'iston va Xitoy) tegishli Tyan-Shan tog' tizmalarida aniqlangan. Bunda olingan natijalarga ko'ra Tyan Lepidoptera (Linnaeus, 1758) tanga qanotlilar turkumi o'z ichiga 170 mingdan ortiq turni birlashtiradi, Rossiyada 9 mingdan ortiq turi qayd etilgan .

Tangachaqanotlilar katta kichikligi, ikkala juft pardasimon qanoti tangachalar bilan zich qoplangani va og'iz apparatining yuqc spiralsimon bo'lishi boshqa turkum hasharotlaridan jiddiy f Lichinkalari quriqlikda yashaydi, ularda ipak tola chiqaruvchi bezla G'umbaklik davrida parda qoplag'ichli holatda bo'ladi.

Tangachaqanotlilarning ko'pchiligi yillik rivojlanishi har xi ya'ni yilda bir necha bor qayta rivojlanadi. Bunda yog'o yashovchilarida bo'g'in rivojlanishi ikki-uch yil davom etadi. g'umbak, qurt va hasharot fazasida qishlaydi.

Coleoptera (Linnaeus, 1758) turkumiga oid qo'ng'izlarni rivojlanish shakli bo'yicha har xil; bir, ikki va ko'p yillik bo'li Ko'pchilik qo'ng'izlar yil davomida bir, qisman 2-3 bo'g'in foyda eti Tuproqdagi turlari (xrushlar) sekinlik bilan rivojlanishidan bir bo'g'i uchun 3-5 yil kerak bo'ladi. Qo'ng'iz turlarining rivojlanishi 4 tuxumlik, qurtlik, quvurchoqlik va etuk imagolik davrlarini o'tkazadi. Ushbu holatlar zlatkalar *Acmaeoderella* sp., *Buprestis rustica*, *Trachypteris picta*, duradgor arilar *Xylocopa valga*, mo'ylovdorlar *Criocephalus rusticus*, *Callidium violaceum*, *Hylotrupes bajulus* va parmalovchilarda - *Anobium pertinax* ko'plab tushadi.

Ksilofag-hasharotlar bo'yicha MDH va chet davlatlarda ham ko'plab o'rganilgan. Bularning dominat turkumlariga qattiqqanotlilar yoki qo'ng'izlar Coleoptera (Linnaeus, 1758), termitlar tangaqanotlilar Isoptera (Brullé, 1832), Lepidoptera (Linnaeus, 1758), pardaqanotlilar Hymenoptera (Linnaeus, 1758) va ikkiqanotlilarga - Diptera (Linna izoh beradigan bo'lsak, masalan; qattiqqanotlilar yoki qo'ng'izlar- (Linnaeus, 1758) turkumi bo'yicha bir qator olimlar ish olib borgar [13, 14, 15, 16]. Rossiyaning Voronej shahri atrofida ushbu turk qo'ng'izlarning 12 oilasining faunasi, bioekologiyalik xus Belorussiyada taksonomik holati bo'yicha 100 oilani, Uralda kamen" qo'riqxonasida qattiqqanotlilarning 80 oilasiga mansut Petrozavodskda "Kiji" nomidagi muzey qo'riqxonada uy parmalov (*Hadrobregmus pertinax* L., *H. Confuses Kraaz.*) jiddiy zarari, "Belo puша" parkida umumiy 135 qo'ng'iz turlari, shulardan *Rhysodes sulcatus* (*Rhysodydae*), *Emus hirtus*

(Staphylinidae), *Ceruchus chrysomelinus* (Lucanidae), *Gnorimus nobilis*, *Protaetia marmorata*, *Protaetia aeruginosa*, *Protaetia fieberi*, *Osmoderma oriarium* (Scarabaeidae), *Cucujus cinnaberinus* (Cucujidae), *Boros schneideri* (Boridae), *Ergates faber*, *Tragosoma depsarium*, *Cerambyx cerdo* (Cerambycidae) 13 ta endemik tur sifatida Qizil kitobga kiritilganligi va Rossiya o'lkasining Shimoli-sharqiy qismi o'rmonlarida qo'ng'izlarning foydali xususiyatlari, taksonomik, zoogeografik holatini, zamburug'lar bilan bog'liqligi keng muhokama etilgan

Buprestidae (Leach), *Eurythyrea* avlodining MDH ning Evropa bo'limida va Mongoliya o'rmonzorlarida keng tarqalgani, ulardagi morfologik o'zgarishlar va ushbu oilaga bog'liq Markaziy Osiyo Amudaryo deltasida, Eron Respublikasidan topilgan yangi *Acmaeoderini* avlodi turlari haqida ma'lumotlar keltirilgan *Cerambycidae* Latreille oilasining turlarining Dog'istonda 400 yaqini uchrashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'simliklarni himoya qilishda ilmiy tadqiqot ishlari Muxammadiyev, Z.G'. Nosirova Toshkent 2019.
2. O'simliklarni kimyoviy himoya qilish B.A.Sulaymonov, X.X.Kimsanboyev, A.R.Anarboyev, B.S.Boltayev, U.D.Ortiqov, B.S.Xamroyev Toshkent 2020.
3. O'simliklarni zararkunandalardan himoya qilishda ig'or tajriba (maqolalar to'plami) Toshkent-Talqin 2008
4. O'simliklarni himoya qilish E.Sh.Toreniyazov, Sh.T.Xo'jayev, E.A.Xolmurodov Toshkent 2018
5. O'simliklar klinikasida bog', tokzor va dala ekinlarining zararkunanda, kasalliklarini aniqlash hamda ularga qarshi kurash usullari. I.K.Ergashev,

